

Р. О. Каракевич, О. В. Хміль,

Дрогобицький державний педагогічний університет, м. Дрогобич

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ЗМІСТ ФО З ПОЗИЦІЙ КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

У статті розглядаються особливості розкриття національно-культурного змісту ФО з позицій когнітивного підходу. Когнітивна картина є результатом когніції, пізнання дійсності і виступає у вигляді сукупності знань – концептосфери. З допомогою когнітивного підходу відбуваються концептуальні перетворення на основі метафоризації та метонімізації. Основною одиницею когнітивного відображення ментальності й культури в мові є концепт, який асоціативно знаходить своє відображення у ФО.

Ключові слова: національно-культурний зміст, концептуалізація, когніція, концептосфера, метафоризація, метонімізація, лінгвокраїнознавчий, контрастивний та лінгвокультурологічний підходи.

В статье рассматриваются особенности раскрытия национально-культурного смысла ФЕ с позиций когнитивного подхода. Когнитивная картина является результатом когници, познания действительности и выступает в виде совокупности знаний – концептосферы. С помощью когнитивного подхода происходят концептуальные превращения на основе метафоризации и метонимизации. Основной единицей когнитивного отображения ментальности и культуры в языке является концепт, который ассоциативно находит свое отражение в ФО.

Ключевые слова: национально-культурный смысл, концептуализация, когниция, концептосфера, метафоризация, метонимизация, лингвокраеведческий, контрастный и лингвокультурологический подходы.

As the title implies the article describes the peculiarities of the interpretation of national cultural content of phraseological units from the position of the cognitive approach. The cognitive picture of the world is the result of cognition, learning reality and appears in the form of the whole scope of systematized knowledge, i.e. conceptosphere. With the help of the cognitive approach conceptual transformations occur on the basis of metaphorization and metonimization. It is specially noted that the fundamental unit of the cognitive reflection of mentality and language culture is the concept that is associatively reflected in phraseological units.

Key words: national cultural content, conceptualization, cognition, conceptosphere, metaphorization, metonimization, linguistic-cultural, contrastive and linguistic-culturological approaches.

Постановка проблеми. В сучасній лінгвістиці лінгвокультурологічна парадигма тісно пов'язана з когнітивно-інтерпретаційною парадигмою дослідження, в аспекті якої фразеологічна одиниця розуміється як мікротекст, що структурується в процесі інтерпретації носієм мови усіх типів семантичної інформації фразеологізмів у семантичному просторі культурного знання, що належить суб'єкту мовного спілкування. У межах зазначеної парадигми виокремлюються такі типи когнітивних процедур, що співпадають з макрокомпонентами значення ФО: денотативна обробка, що оперує знаннями про властивості позначуваного; оцінна – інтерпретація позначуваного з позицій ціннісної картини світу; мотиваційна – операції з уявними гештальт-структурами; емотивна – емоційно-оцінна реакція на образну гештальт-структуру як відбиток емоцій, що були пережиті; стилістична – операції соціального маркування умов мовлення. Розкриття національно-культурного змісту ФО, що здійснюється з позицій когнітивного підходу займає належне місце у сучасному мовознавстві.

Актуальність статті зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на розкриття національно-культурного змісту ФО саме з позицій когнітивного підходу.

Аналіз останніх джерел. У зв'язку з розвитком когнітивістики, лінгвістика поповнилась такими поняттями як «мовна картина світу», «загальний фонд знань», «когнітивна модель» (концепт, образ), «концептуальна система» (фрейм), які беруть початок з ідей В. Гумбольда про мову як особливий вид світобачення. Мовна картина світу – сукупність зафіксованих в одиницях мови уявлень народу про дійсність на певному етапі його розвитку. Когнітивна картина світу існує у вигляді концептів, що утворюють концептосферу народу. Основною одиницею когнітивного відображення ментальності й культури в мові є концепт, який асоціативно знаходить своє відображення у ФО, саме у розкритті національно-культурного змісту фразеологізмів. В основі когнітивної картини світу лежить концептуалізація людиною себе і світу в ході когнітивної діяльності. У відповідності з уявленнями когнітивної лінгвістики в основі метафори знаходиться не значення слів і не об'єктивно існуючі категорії, а сформовані у свідомості людини концепти. Концепти різних типів (образи, уявлення, поняття) та їхні об'єднання (картинки, гештальти, схеми, діаграми, пропозиції, фрейми) народжуються в ході сприйняття світу, вони утворюються в актах пізнання, відображають і узагальнюють людський досвід і осмислену дійсність [5, с. 37].

Мета: розкриття національно-культурної конотації фразеологічних одиниць з позицій когнітивного підходу.

Об'єкт: становлять фразеологічні номінації метафоричного перенесення при об'єктивації концептів *нім.* LEBEN / *укр.* ЖИТТЯ / *фр.* VIE, *нім.* WILLE / *укр.* ВОЛЯ / *фр.* VOLONTÉ / VOLONTÉS /

Когнітивна лінгвістика пропонує особливий, когнітивний підхід до виявлення національно-культурної конотації фразеологізмів. Продовжуючи ідеї В. фон Гумбольдта та Л. Вайсгербера про мову як діяльність, когнітивна лінгвістика звертається до номінативного аспекту вивчення мовних одиниць, у тому числі і фразеологічних. Ономазіологічний підхід дозволяє описати закономірності лінгвокреативного мислення носіїв мови, які й спричиняють виникнення національної специфіки фразеології. Асоціативно-образне уявлення етносу експлікується у внутрішній формі фразеологічної одиниці. Фразеологія відображає переважно емпіричний, історичний і культурний досвід мовного колективу, що пов'язаний з його культурними традиціями [13,

с. 302]. Відображення такого досвіду здійснюється через образні уявлення, які лежать в основі внутрішньої форми фразеологізмів. Опис внутрішньої форми стійких зворотів дозволяє, таким чином, висвітлити побутові й етнографічні стереотипи та еталони, що відбивають народне бачення світу. У когнітивній лінгвістиці внутрішня форма виступає як квазістереотип або еталон певної ситуації, асоціюючись з лексичними або фразеологічними пресупозиціями [14, с. 44]. Розуміння когнітивного процесу фразеотворення як асоціювання носія мови з певним фреймом та перенесення дескриптивно-оцінного змісту такого фрейму на подібну за тими чи іншими ознаками ситуацію в світі розширює границі фразеомодельювання, показуючи мову в дії [3]. Когнітивний підхід до значення уможливило виявлення комплексу концептуальних перетворень, які лежать в основі формування актуального значення ідіом. Такі перетворення відбуваються на основі метафоризації та метонімізації. Так, когнітивний аналіз уможливив виявлення основних концептуальних схем метафоричного перенесення при об'єктивації концептів *нім.* LEBEN / *укр.* ЖИТТЯ / *фр.* VIE, напр.: *життя – це коштовний предмет* – (його можна подарувати, вкрасти, дуже добре, коли його приносять, дають, дуже погано, коли його гублять), *нім.* *j-m das Leben rauben* – «позбавити кого-н. життя»; *einem Kind das Leben schenken* – «дати життя дитині, народити дитину»; *фр.* *donner la vie* – дарувати життя, помилувати; *укр.* *подарувати життя* – «залишати живим, помилувати кого-н.»; *давати життя* – «створювати умови, можливості для розвитку, розквіту чогось»; *поплатитися життям* – «загинути, вмерти за щось скоєне, допущену помилку й т. ін» [7, с. 14-15, т. 2; 12, с. 528; 10, с. 543, 242; 17, с. 1116].

За допомогою когнітивного аналізу можна виявити наступні концептуальні схеми метафоричних перенесень: напр.: *життя – це людина* – *нім.* *das nackte Leben* – «животіння, нищівність»; *sein Leben hängt an einem seidenen Faden* – «хто-н. втратив своє життя або є смертельно хворим»; *das Leben ist j-m nicht mit einem Goldkamm durchs Haar gefahren* – «чий-н. життєвий шлях не був устелений трояндами, життя не милувало кого-н.»; *фр.* *ôter la vie* – позбавити когось життя; *laisser la vie sauve* – зберегти комусь життя; *укр.* *віддати життя* – «(1) загинути, борючись за кого-н., що-н., захищаючи когось, щось; 2) повністю присвятити себе кому-н., чому-н.»; *обірвати життя* – «призвести до смерті, до загибелі; згубити, убити когось»; *позбавити життя* – «умертвляти, убивати кого-н.»; *процятися з життям* – «умирати, гинути»; *розлучитися з життям* – «умерти» [7, с. 13-14, т. 2; 18, с. 940, Bd. 3]. До наступних концептуальних схем метафоричних перенесень можна віднести, концепти, напр.: *життя – це вхід і вихід* – *нім.* *ins Leben hinauskommen* – «вступати в життя»; *фр.* *rendre la vie* – «повернути когось до життя»; *perdre la vie* – «втратити життя»; *укр.* *увітнути в життя* – «(1) починати діяти самостійно; 2) виникати, з'являтися, поширюватися або застосовуватися»; «[4, с. 470; 7, с. 15, т. 2; 12, с. 525; 17, с. 1116].

Основною одиницею когнітивного відображення ментальності й культури в мові є концепт, який асоціативно знаходить своє відображення у ФО, напр.: *нім.* WILLE / *укр.* ВОЛЯ / *фр.* VOLONTÉ – асоціюється з силою (**воля – сила, воля – бажання, воля – прагнення, мета**): *нім.* : *seinen Willen durchsetzen* – «поставити на своєму»; *wo ein Wille ist, ist auch ein Weg* – «де бажання, там і вміння»; *фр.* : *faire ses quatre volontés* – «робити все по-своєму»; *faire toutes ses volontés* – «робити все на свій лад». Метафоричні принципи перенесення бачимо також в *укр.* пареміях: *Моя воля, моя сила; Сміливим відага володіє; Воля дає силу слабим; Боягуз умирає тисячу раз, а відважний тільки раз; Великі душі мають силу волі, а слабодухи гинуть у неволі; Тільки й волі, що крикнуть у полі; Ваша сила – ваша й воля* [1, с. 205; 8, с. 27, 53; 15, с. 155; 2, с. 155; 6, с. 88; 17, с. 1128]. Ці ФО вміщують типові уявлення про особливості самої людини і навколишнього світу. Теорію культурних концептів розвивають А. Вежицька і Ю.С. Степанов, який вважає концепт культурно-ментально-мовним утворенням і визначає його як свого роду «згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини» [11: 40-41]. Кожен концепт є частиною ментального простору, понятійної сфери. Концепти, як і ментальний простір в цілому, відбивають не наукову картину світу, а наївні уявлення людини про світ [16, с. 52].

Когнітивна картина світу є результатом когніції, пізнання дійсності і виступає у вигляді сукупності впорядкованих знань – концептосфери. Власна культура кожного народу визначає когнітивну матрицю для розуміння світу, картину світу [9, с. 5]. Когнітивна картина світу – це визначені культурною поняття і стереотипи про світ, які сприймає і розуміє наша свідомість. Когнітивна картина світу у свідомості носія мови є системою і впливає на сприйняття особистістю навколишньої дійсності, оскільки вона:

1. Пропонує класифікацію елементів дійсності.
2. Пропонує прийоми аналізу дійсності.
3. Пояснює причини явищ і подій, прогнозує їхній розвиток, передбачає наслідки таких подій.
4. Впорядковує чуттєвий і раціональний досвід особистості для його збереження в свідомості, пам'яті [9, с. 5].

Національна когнітивна картина світу є загальною, стійкою, оскільки повторюється в картинах світу окремих представників народу. Логічно припустити, що національна картина світу є, з одного боку, абстракцією, а з іншого – когнітивно-психологічною реальністю, яка виявляє себе в мисленнєвій, пізнавальній діяльності народу, в його поведінці – фізичній і вербальній [9, с. 5]. Національна картина світу виявляється в одноманітності поведінки народу в типових ситуаціях, у загальних уявленнях народу про дійсність, у висловлюваннях і загальних думках, у судженнях про дійсність тощо.

Висновки. Розкриття національно-культурного змісту ФО у нашому дослідженні здійснюється з позицій когнітивного підходу виявленням особливостей національного членування мовної картини світу та особливостей менталітету як лінгвокреативного мислення.

У межах зазначеного підходу опис значення ФО передбачає побудову концептуального образу або концептуального уявлення відповідної мовної сутності-прототипу; метафоричне перенесення повстає як поня-

тійний алгоритм процесу переосмислення концептів, що виявляється на мовному рівні, який ґрунтується на регулярних правилах перетворення базової когнітивної структури. Такі перетворення відбуваються на основі метафоризації та метонімізації. Так, когнітивний аналіз уможливив виявлення основних концептуальних схем метафоричного перенесення при об'єктивації концептів, а саме ФО на прикладах німецької, французької та української мов.

Перспективи подальших досліджень. Розкриваючи національно-культурний зміст ФО з позицій когнітивного підходу, який характеризується виявленням особливостей менталітету як лінгвокреативного мислення, було б доцільно у наших подальших розвідках зупинитись на розкритті національно-культурного змісту ФО з позицій лінгвокраїнознавчого, контрастивного та лінгвокультурологічного підходів.

Література:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М. : Изд-во «Советская энциклопедия», 1966. – Багмут Й. Українські прислів'я та приказки : Дожовтневий період [упоряд. Й. Багмут та ін.]. – К. : Держлітвидав УРСР, 1963. – 791 с.
2. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Лео Вайсгербер в когнитивной перспективе // Изв. АН СССР. Сер. Литература и язык. Т. 49. – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М. : Институт языкознания РАН, 1997. – 326 с.
4. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / М. Номис [збірн. О. В. Марковича та ін.]. – К. : Либідь, 1993. – 765 с.
5. НУФС Німецько-український фразеологічний словник [уклад. В. І. Гаврись та ін.]. – В 2 т. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 382 с.
6. Плав'юк В. С. Приповідки або українська народня філософія / В. С. Плав'юк. – Едмонтон : Асоціація Українських Піонерів Альберти, 1988. – 354 с.
7. Попова З. Д., Стернин И. А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж : Изд-во «Истоки», 2002. – 59 с.
8. Радзівєвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість : монографія / Тетяна Вадимівна Радзівєвська. – К. : Інформ.-аналіт. агентство, 2010. – 491 с.
9. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов ; 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.
10. СФУМ Словник фразеологізмів української мови [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
11. Телия В. Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к миропониманию) // Славянское языкознание. XI Междунар. съезд славистов. – М., 1993. – С. 302-306.
12. Телия В. Н. Коннотативны УПтП Українські прислів'я та приказки [уклад. С. В. Мишанич та ін.]. – К. : Дніпро, 1984. – 389 с.
13. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000). – Екатеринбург : Изд-во Уральск. гос. пед. ун-та, 2001. – 238 с.
14. Французско-русский словарь / В.Г. Гак, К. А. Ганшина; 2-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, Медиа, 2005. – 1160 с.
15. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten / L. Röhrich. – Freiburg; Basel ; Wien : Herder, 2001. – Bd. 1 – 348 S., Bd. 2 – 734 S., Bd. 3 – 1106 S., Bd. 4 – 1502 S., Bd. 5. – 1910 S.